

ПЕРСОНІФІКОВАНА ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМУ

Кочубей Юрій

А. А. Непомнящий Подвижники кримведения II. Taurica orientalia. — Биобиблиография кримведения. — Симферополь : ОАО Симферопольская городская типография (СГТ), 2008. — Вып. 12. — 600 с.

Видання серії “Біобібліографія кримведенства”, започатковане 2004 року за ініціативою д-ра історичних наук, проф. А. А. Непомнящого в Сімферополі, здійснюють наукові установи АРК за сприяння Центру пам’яткознавства НАН України та Українського Товариства охорони пам’яток історії і культури. Це видання має щасливу долю. Нині вийшов дванадцятий випуск такої цікавої й корисної для всіх гуманітаріїв серії публікацій. Уміщена в ньому праця належить перу А. А. Непомнящого, котрий, завдяки своїм численним публікаціям у науковій періодиці, уже здобув визнання як серйозний дослідник історії науки, зокрема, кримведенства. Варто відразу зазначити, що аналізована розвідка є другою частиною великого дослідницького проекту під назвою “Подвижники кримведенства”; перша частина вийшла друком у 2006 році як сьомий випуск серії. Інша його, дотична до теми праця, а саме — монографія “Арсений Маркевич. Страницы истории крымского краеведения”, побачила світ у Сімферополі 2005 року (третій випуск серії).

У першій частині проекту опубліковано низку нарисів, присвячених дослідникам ХІХ ст., що цікавилися в основному питаннями загальної географії, античним минулим півострова й побутом місцевого населення Криму. Окремо виділяється нарис, що стосується історії українського сходознавства. У ньому йдеться про спробу створення й короткотривале ефемерне існування Українського товариства вивчення Криму і Кавказу.

Друга частина теж складається з ніби окремих нарисів, проте разом вони утворюють єдине ціле — історичну панораму дослідження Криму

та його мешканців з кінця ХVІІІ ст. до початку Другої світової війни. Утім, текст книги проф. А. А. Непомнящого — не просто сухий виклад фактів стосовно експедицій, пошуків історичних пам’яток та етнографічних матеріалів, здійснених ученими минулого і віднайдених у їхніх звітах в архівах, а й емоційна розповідь про наукові досягнення різних людей, бо кожна сторінка книги “заселена” живими людьми, що були безпосередніми учасниками описуваних подій і закладали підвалини “кримведенства”. Часто це було складно: не завжди було розуміння “нагорі”, не завжди були кошти, але завжди був бюрократизм.

Така персоніфікована історія науки несе насичену інформацію про епоху і про конкретних учених, про їхні наукові «подвиги».

Тому, на нашу думку, автор цілком виправдано назвав своє дослідження “Подвижники кримведенства” і, спираючись на факти, довів обґрунтованість такої назви. Він оперує величезним масивом архівних матеріалів зі значної кількості архівосховищ колишнього СРСР як із фондів держустанов, так і з особистих фондів, а також мемуарами й епістолярією багатьох учасників різних заходів, присвячених вивченню Криму, які здійснював царський уряд. За радянських часів вивченням Криму займалися головню вчені “старої школи” та представники нечисленної кримськотатарської інтелігенції, що в 30-х роках зазнали репресій. Тож авторові довелося шукати шлях до “спецхранів”. Ці люди були по-справжньому віддані науці. Втрачаючи здоров’я в умовах незвичного клімату, вони не полишали розпочатої справи. Їх з упевненістю виправдано можна назвати “подвижниками”.

Праця А. А. Непомнящого засвідчує, що в коло інтересів дослідників Криму, російських і іноземних, насамперед входили природно-географічні особливості півострова, ще мало-відомі в Європі, історичні пам'ятки та етнографічні характеристики (етнічний склад, релігія, господарство і побут). Етнографічні дослідження супроводжувалися збиранням рукописів, зразків народної творчості, кустарних виробів, згодом — і словесного фольклору.

Друга частина проекту називається «*Tauhis orientalia*» і присвячена окремому, як зазначає автор, напрямові кримиознавства — кримській орієнталістиці, що має значення як для історії науки, так і для “вивчення історії, етнографії, різних аспектів культури тюркських народів Криму”. Тож вона не тільки заповнює відповідну нішу в історії, а й актуальна для сьогодення.

Історію вивчення Криму автор починає з перших експедицій Петербурзької академії наук, подорожей І. Гільденштедта, В. Зуєва та інших, особливу увагу приділяє діяльності видатного вченого П. Палласа (1744–1811). А. А. Непомнящий розповідає про його життя, наукові досягнення, підтверджуючи це бібліографічними матеріалами.

Варто відзначити “технологію” дослідницької праці вченого, яка, на наш погляд, виявилася досить вдалою: сторінки книги розділено на дві частини — верхню й нижню. У верхній частині подано текст, що легко читається, попри значну кількість імен і дат. А весь науковий апарат розміщено в нижній частині, що іноді навіть більша від верхньої, у примітках — досить широкі інформативні біографічні відомості про вчених, котрі згадуються у верхній частині, бібліографія та посилання. Вдумливий читач завжди може знайти в нижній частині сторінки необхідну йому інформацію.

Один із розділів книги називається “Біля витоків кримської орієнталістики: В. В. Григор'єв”. Ідеться про відомого петербурзького вченого В. В. Григор'єва, ім'я якого пов'язане з Україною. Він певний час працював в Одесі викладачем східних мов в Інституті східних мов при Рішельєвському ліцеї (1838–1844). “Само-

бутній й оригінальний внесок” В. В. Григор'єва, на думку автора книги, “став важливою віхою в розвитку вивчення краю” (с. 88).

Далі вміщено різні за обсягом нариси, присвячені російським сходознавцям, котрі зробили помітний внесок у дослідження півострова (І. М. Березін, М. І. Веселовський, Ф. Ф. Лашков, В. Д. Смирнов (за висловленням автора “видатна фігура кримської орієнталістики”), “забутий кримський етнограф” П. О. Фальов), а також ролі деяких інституцій царської Росії, що були задіяні у вивченні Криму. Це такі установи, як Російський музей імператора Олександра III та Лазаревський інститут східних мов. В окремому нарисі розповідається про праці родини Харузіних на ниві кримської етнографії. Виділено й епізод про співробітництво з кримськими вченими видатного арабіста, представника петербурзької школи акад. І. Ю. Крачковського, співучня й давнього друга кримського вченого В. Й. Філоненка. Усе написано впевненою рукою професіонала, який простудіював величезну кількість літератури, документів та інших джерел і створив об'єктивну історичну картину розвитку наукового вивчення Криму в усьому його розмаїтті.

Автор книги виявляє неабияку обізнаність із тим, що зробили для вивчення Криму українські вчені. У розділі про Лазаревський інститут східних мов він розглядає діяльність двох науковців. Це — О. Я. Олесницький (1888–1943), котрий цікавився етнографією кримських татар, здійснював польові дослідження і згодом опублікував ряд матеріалів. Після революції він потрапив до Югославії. Не менше уваги А. А. Непомнящий приділив постаті найвизначнішого українського сходознавця А. Ю. Кримського, який досліджував культурну спадщину кримських татар. Йому, зокрема, належить невелика, але дуже змістовна розвідка про літературу кримських татар та науковий опис мов тюркського населення Криму. На жаль, в означеному дослідженні трапляються неточності, скажімо, на сторінці 233 написано, що А. Ю. Крим-

ський народився “во Владимире”, а насправді він народився в м. Володимирі-Волинському в Україні.

Окремим розділом подано матеріал про українських істориків — О. О. Андрієвського та М. В. Базилевича, що досліджували деякі аспекти кримсько-російських відносин. Української науки стосується також нарис “Євгенія Спаська: кримські сторінки біографії”, в якому йдеться про дослідження Є. Спаською татарських вишивок. Неодноразово звертається автор до листування українського історика Н. Д. Полонської-Василенко з “патріархом кримознавства” Арс. І. Маркевичем, що дає змогу відтворити атмосферу, в якій жили науковці в СРСР у 30-х роках ХХ ст.

У дослідженні А. А. Непомнящого мовиться і про радянських академіків-тюркологів, котрі активно досліджували Крим, — В. О. Гордлевського (1876—1956) та О. М. Самойловича (1880—1938), внесок яких у кримські студії, особливо етнографічні, важко переоцінити. Досить великий за обсягом нарис присвячено саме Самойловичу: “Кримські маршрути керівника радянського сходознавства: О. М. Самойлович”. Автор книги в деталях дослідив життєвий шлях цього видатного, різнобічно розвинутого тюрколога, високо оцінив його вклад у вивчення мов тюрків Криму, їхньої етнографії і фольклору, його людські якості. Не оминув він і питання трагічної долі вченого-інтернаціоналіста й гуманіста, що став жертвою сталінського режиму в жорстоких 30-х роках.

Повсюди в тексті натрапляємо на ім'я Арс. І. Маркевича — знаменитого краєзнавця, “ходячої енциклопедії” кримознавства, що й не дивно, бо А. А. Непомнящий є автором уже згадуваної монографії про нього. На нашу думку, не зважаючи на великі заслуги Арс. І. Маркевича у вивченні Криму, авторів цієї праці не варто брати його під захист від критики, може не завжди коректної й виваженої, за апологетику колоніальної політики царизму в Криму, яка імпліцитно присутня в дискурсі вченого старої формації. Звичайно, ми розуміємо, що не завжди справедливо вима-

гати від такої людини підходів, продиктованих іншим часом. Такі ж критичні думки щодо праці Арс. І. Маркевича, що з'явилася у збірнику “Студії з Криму”, висловив свого часу і В. В. Дубровський у рецензії на збірник, уміщений в “Східному світі” (1930, № 4—5 (13—14)). І, взагалі, здається, на праці російських до-революційних учених кримським краєзнавцям варто подивитися в освітленні концепцій постколоніальних студій, пов'язаних з іменем Е. В. Саїда.

Дуже корисним для майбутніх дослідників Криму можна вважати насичений інформацією розділ (чи нарис) “Кримознавство в корпусі орієнталістичної бібліографії (XIX — перша третина ХХ століття)”, в якому міститься значна кількість вказівок на важливі бібліографічні покажчики і зводи, які можуть бути неоціненним дороговказом як для вчених, так і для укладачів різних допоміжних “рекомендаційних списків” та “переліків необхідної літератури”, потреба в яких виникає в педагогічній практиці.

Усім фахівцям-сходознавцям, і не тільки дослідникам Криму, варто ознайомитися з розділом «Нереалізовані кримознавчі проекти тридцятих». У ньому засвідчується інтелектуальне піднесення в країні, яке могло б підняти її на недосяжний рівень у світі, а з другого боку — безглузда ідеологія, насаджувана тоталітарним режимом, яка, зрештою, призвела до незмірних втрат (людських і матеріальних) і загибелі самого режиму.

До беззаперечних позитивних характеристик аналізованої праці належить і те, що вона містить досить вагомий додаток у вигляді дев'яти розвідок, три з яких публікуються вперше, і які стали, за висловлюванням А. А. Непомнящого, “за своїм сьогоденним значенням класикою жанру”. Тут уміщено тексти І. Георгі, І. Березіна, Ф. Лашкова, В. Смирнова, О. Олесницького, О. Самойловича й І. Крачковського. Книга ілюстрована рідкісними фотографіями й гарно оформлена. Список скорочень та іменний покажчик доповнюють її і значно полегшують користування нею. Українська наука збагатилася ще однією вагомою дослідницькою працею в галузі історії науки і сходознавства.